

AZ ELIT ÉTOSZA

MARTIN JÓZSEF PÉTER

Elitek az államszocializmus után

(Elites after State Socialism, edited by John Higley, György Lengyel. Rowman & Littlefield Publishers, 2000.)

Az államszocializmus eróziója és a szovjet birodalom bukása Európa középső és keleti felén az elitek cseréjéhez és új típusú versengéséhez vezetett. Az elitkonfigurációk változása a társadalomkutatók számára izgalmas és – nem mellékesen – a korábbinál szabadabban vizsgálható témává vált.

Az elitszociológia annyiban mond ellent a neoklasszikus intézményi közgazdaságtannak, hogy nem csak az intézményeknek, de a bennük vezető pozíciót betöltő személyeknek is meghatározó, s korántsem csak instrumentális jelentőséget tulajdonít. A döntéshozatali-befolyásolási pozíciókat birtokló kisebbségként értelmezett elit (Aron, 1950) intézményformáló hatását diktatúrákban és konszolidált demokráciákban más-más módon, de egyaránt kemény korlátok közé szorítják az intézményi mechanizmusok. Az átalakuló rendszerekben, így a kelet-európai „reális” szocializmusból a demokráciába és piacgazdaságba való átmenet során viszont kulcsszerep jut az eliteknek a társadalmi reprodukció strukturális elemeinek és működési mechanizmusainak átformálásában. Az elit ugyanis társadalmi jellemzői, erőforrásai (anyagi és szimbolikus tőkái) és értékorientációja révén nem csak alkalmazkodik az intézményi változásokhoz, de maga is megszabja azok irányát.¹

¹

A neoklasszikus megközelítésében viszont a „ki kormányoz?”, „ki a tulajdonos?”, „kié a hatalom?” kérdések irrelevánsak, mivel az átmenet két egyensúlyi pont, az államszocializmus és a kapitalizmus között megy végbe. Így az elit rekrutációja, készségei és kapcsolati hálói is szinte teljesen irrelevánsak, hiszen a személyek az intézményi feladatok passzív végrehajtoivá válnak. Kornai János az államszocializmus és a kapitalizmus 5-5 attributumával bizonyítja, hogy végbement a rendszerváltás, miközben az elitekre még csak utalást sem tesz (Kornai, 1996).

Az *Elitek az államszocializmus után* című tanulmánykötet ezt az összefüggést, az átalakuló intézmények és a posztszocialista átmenet változó elitkonfigurációi közötti kölcsönhatást veszi górcső alá.

Mivel a szerzők többsége hasonló fogalmi keretben vizsgálja az átmeneti országok 1988 és 1994 között végbement elitváltását, a kötet szerkesztői – az elitszociológia nemzetközi szaktekintélyei, John Higley, a University of Texas szociológia professzora és Lengyel György, a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Szociológia Tanszékének vezetője – bevezető tanulmányukban a könyv amolyan közös nevezőjeként, az általuk megalkotott négydimenziós modellt tárják az olvasók elé. Az elitek cirkulációja és konfigurációja két darab 2x2-es mátrixának elemei között a szerkesztők-szerzők kauzális kapcsolatot mutatnak ki: az elitek egyes konfigurációi (konszenzuális, fragmentált, ideokratikus és megosztott elitek) a cirkuláció bizonyos típusai (klasszikus cirkuláció, reprodukció, helyettesítő, illetve kvázi-helyettesítő cirkuláció) nyomán alakulnak ki.

A békés és fokozatos elitcsere előbb a fragmentált, majd rövidebb-hosszabb idő után a konszenzuális elitek létrejöttét eredményezi. A demokratikus intézményrendszer írott és íratlan szabályaival az utóbbi konfiguráció a leginkább kompatibilis. A konszenzuális elitekre a sokféleség egysége (*unity in diversity*), a szigorú normakövetés, a kompromisszumkészség, valamint a sűrű kapcsolati háló a jellemző. A poszt-szocialista átmenet egyik célja éppen a fenti jellemzők által körülhatárolható étoszt magáénak tekintő konszenzuális elit létrejötte, amely a konszolidált demokratikus rendszerek megteremtője, működtetője, s szükség esetén óvatos reformálója.²

Lengyel György egy korábbi írásában már igazolta azt a hipotézist, amely szerint a rendszerváltás előtt végbement elitcsere csökkenti az átmenet társadalmi költségeit (Lengyel, 1992). Lengyelországban, Magyarországon és az egykori Csehszlovákiában az ellenzéki csoportok a szocializmus éveitől,

² Higley és Lengyel ebben az írásban is megkérdőjelezi – legalábbis látenszen – az átmenet gazdaszociológiájának korábban népszerű hipotézisét az intézményi átalakulás „céltalanságáról”. A célorientált gazdasági átmenet versus rekombináns átalakulás (Stark, 1996) vitában Lengyel a gazdasági elitek metamorfózisát az átmenetgazdaság időben véges horizontján vizsgálta (Lengyel-Bartha, 1995).

forradalmi vagy békés, „földalatti” eszközökkel lázadtak az államszocializmus ellen: Lengyelországban a Szolidaritás 1980-as színre lépésével, Magyarországon az 1956-os forradalomban és a megtorlást követő hetvenes-nyolcvanas évek ellenzéki mozgalmaiban, Csehszlovákiában pedig a 68-as Prágai Tavaszt követő Charta’ 77 mozgalomban. Jóllehet az ellenzéki szerveződéseket az akkori rendszer politikai értelemben elnyomta, nem engedvén utat – egészen a nyolcvanas évek végéig – párttá alakulásuknak; ideológiájuk, demokratikus és piacpárti étoszuk azonban fokozatosan beszüremkedett a hivatalos állampárti elit által tematizált és ellenőrzött közbeszédbe. Ezt a folyamatot katalizálta az uralkodó párton belüli reformszárny erősödése, ami – Lengyelországban és Magyarországon – lehetővé tette, hogy az elitváltás még az első szabad választások előtt meginduljon, s az egymással versengő elitek hamarosan megegyezzenek az új rendszer alapkérdéseiben.

Az elitek cirkulációjának és reprodukciójának folyamata a kötetben vizsgált 9 posztoszocialista állam közül e két közép-európai reformországban – valamint a Szlovákiától elvált Csehországban – egymással párhuzamosan és mindvégig békés körülmények között ment végbe. Az elitek reprodukciójának és cirkulációjának egymás mellett élő módozatait a kötetben közzétett empirikus adatok is bizonyítják: Lengyelországban és Magyarországon az 1993-ban pozícióban lévők mintegy kétharmada töltött be 1988-ban is vezető pozíciót (Wasilewski, 1998). A politikai rendszerváltást (az első szabad választást) megelőző elitcsere és az elitkontinuitás párhuzamos folyamatai az elitek plurális étoszáét és új típusú egységét (elite unity) hozta létre.

Az elsősorban a gazdasági vezetőkre vonatkozó elitreprodukció teoretikus összegzését a rendszerváltás időszakában Hankiss Elemér hatalomkonverziós elmélete (1989) és Szalai Erzsébet technokrata kontinuitás teóriája (1990) adta meg.³ Szalai szerint az államszocializmus reformszárnyához tartozó technokrata káderek – a lojalitás mellett már a kései szocializmusban is szükséges kompetencia révén – képesek elitpozícióik megőrzésére. Hankiss pedig arra világított rá, hogy az elitek reprodukciója az erőforrások konvertálásával megy végbe: az előző rendszerben felhalmozott politikai tőke – az állampárthoz kötődő tagság és a személyes

³ Az elméletek empirikus igazolását lásd Bartha-Martin (1997).

kapcsolatok segítségével – az új intézményi keretek között gazdasági tőkévé alakítható.

Az államszocialista rendszer bukása utáni gazdasági elitkontinuitás tézisével Lengyel György és Bartha Attila is egyetért (Lengyel-Bartha, 2000), jelen könyvbeli tanulmányuk azonban cáfolja, hogy – Szalai Erzsébet megfogalmazásában – a „monetarista ideológiát” magáénak valló „új technokrácia” a csúcsmenedzseri, de elsősorban is a bankári pozíciók megtartása, illetve megszerzése révén uralmi helyzetbe került volna. A szerzőpáros a rekrutációs kritériumok, az anyagi helyzet, az életstílus és a társadalmi tőke empirikus vizsgálata nyomán elveti a „menedzser-kapitalizmus”⁴ (Szelényi, 1995), vagyis a vállalatvezetők tartós uralmi pozíciójának népszerű téziséét. A bankárokról szóló adatokból árnyaltabb következtetés vonható le: a *survey* típusú vizsgálat tisztán mutatja ezen gazdasági elitszegmens privilegizált helyzetét (a menedzserekre még ez sem mondható el), az uralmi tézis azonban ebben az esetben is eltúlzott. Az átmenetgazdaság fontos elitszociológiai jellemzője ugyan a bankárok pozícióhalmozása, ez azonban sem történeti, sem pedig nemzetközi összehasonlításban nem tekinthető túl magasnak. Lengyel és Bartha arra a következtetésre jut, hogy az átmenetgazdaság elitkonfigurációjában – ami az idő előre haladtával mindinkább közelített az egymást figyelő és egymással versengő, de a rendszerváltás alapkérdéseiben hasonló nézetet valló konszenzuális modellhez – nem különböztethető meg egyetlen domináns csoport sem, így a menedzserek és a bankárok kezében sincs semmiféle, minden más elitszegmens „lapjait” ütő aduász.

Más módszerrel, életút-interjúk segítségével vizsgálta a gazdasági elit rendszerváltás utáni metamorfózisát Róna-Tas Ákos és Böröcz József (2000). Az egykori „visegrádi” reformtrió és Bulgária üzleti elitjének rekrutációs mechanizmusairól a szerzők sokak számára talán meglepő hasonlóságokat mutatnak ki. A gazdasági elit társadalmi jellemzőit vizsgálva Róna-Tasék arra a következtetésre jutnak, hogy a gazdasági elitbe jutást az államszocializmus évtizedei és az 1948 előtti korszak „ragacsos” tőkéi egyaránt befolyásolják. A „reális” szocializmus évei alatt megszerzett képzettség és kapcsolatrendszer határozott előnyt jelentett az elitpozíciók 1990

⁴ Szelényi menedzser-kapitalizmus téziséét David Stark rekombináns tulajdonról szóló elmélete alapozza meg (Stark, i.m.). Stark szerint a kereszttulajdonlásoktól burjánzó, állami és piaci rendszerelemekkel átszőtt „rekombinátokban” a menedzserek – valós tulajdonosi kontroll híján – az erőforrások felett szinte korlátlanul rendelkezhetnek.

utáni megtartásához, de újjáéledtek a korábbi családi hagyományok is. A vezető menedzserekkel készített interjúkból kiderül, hogy könnyebb volt a felemelkedés azok számára, akiknek családjában már 1948 előtt volt üzleti tulajdon, de polgárosodásuk a kommunista hatalomátvételt követően kényszerűségből megszakadt.⁵ Ebből következően a posztoszocialista országok többségében a kilencvenes évek gazdasági elitjének derékhadává egyfelől az a réteg vált, amely fölmenőitől megörökölte a generációkon keresztül átmentett piaci kultúrát, másfelől pedig azok vezetőik, akik az államszocializmusban értékes erőforrásokat halmoztak föl.

A reformországoktól leszakadt Bulgária üzleti elitjének kiválasztódása igen közel állt a három reformország rekrutációs sémáihoz. Mégis, a teljes bolgár elit egységes demokratikus és piaci étosza a másik három országnál jóval később alakult ki, ami elsősorban gazdasági fejlettségbeli különbségekkel, a társadalmi-gazdasági múlt útfüggő (Stark, 1998) továbbélésével magyarázható. Más okból, de szintén késleltetett fejlődési pályát írt le Szlovákia is, ahol a kilencvenes években a három, Vladimir Meciar által vezetett kormány a bizalmatlanság és a gyanakvás politikájával és saját embereinek gazdasági pozíciókba ültetésével elvágt a saját klientúrája és ellenzéke közötti szálakat. Meciar bukásával azonban a szlovákiai elitkonfiguráció is a konszolidált demokráciákban szokásos konszenzuális típus irányába mozdult el.

Mindezzel a legutóbbi időig kellett várni a totalitárius rendszerekre jellemző ideokratikus elitekkel rendelkező Szerbiában és Horvátországban. A *pro forma* demokratikus választások révén hatalomra került és egy évtizedig regnált Milosevics és Tudjman-rezsimek nem, illetve alig engedtek teret az elitek pluralista differenciálódásának, ideológiai terrorjukkal csírájukban fojtva el a társadalmi alrendszerek autonómiáját. A horvát államfő halála, valamint a 2000 őszi szerbiai vér nélküli forradalom aztán a Balkánon is megnyitotta az utat az aligha konfliktusmentes, de minden eddiginél demokratikusabb átalakulás felé, lehetővé téve a sokféleségből táplálkozó egységes elitétosz kialakulását.

A kilencvenes évek jelcinei Oroszországának elitkonfigurációja a kötetben foglalt modell szerint fragmentáltnak tekinthető, és mint

⁵ Ugyanezt állítja a mezőgazdaságban dolgozókra vonatkozóan Juhász Pál, s később Szelényi Iván megszakított polgárosodás tézise (Juhász, 1975, Szelényi 1990).

ilyen a – demokratikus fordulat előtti – szerbnél és horvátnál közelebb állt a konszenzuális modellhez. Oroszország persze – mint az David Lane cambridge-i kutató tanulmányából (2000) is kiderül – a többi kelet-európai országhoz képest külön „kategória”, olyan, ahol az egymásba fonódó gazdaság és politika nyugati törvényszerűségei ellentmondásosan, vagy éppen sehogy sem érvényesülnek. Az orosz történelem legutóbbi fejezeteiből kiviláglik az orosz kapitalizmus sajátos természete, ami a magántulajdon dominanciáján kívül lényegében semmiben sem hasonlít a nyugati modellhez.

David Lane tanulmánya a posztoszocialista orosz gazdaság egyik fontos szegmensébe, az energiaszektor (elsősorban az olajipar) működésébe és az ágazatot vezető elit rekrutációjába és értékorientációjába enged bepillantást.

Az olaj- és a gázipar állami monopóliumai 1990-92-ben a világpiaci ár töredékén – annak csupán 5 százalékán – értékesítették az energiahordozókat. A Gajdar-kormány 1992-es piaci reformjai (dereguláció, liberalizáció) és a már korábban megindult spontán privatizáció révén létrejött olajipari nagyvállalatok a piaci átalakulásból tetemes anyagi hasznot húztak. Ezzel párhuzamosan megindult az orosz állam dezintegrálódása is: a regionális kormányok és a központi szervek között állandósult a harc az (olajiparból is származó) adóbevételekért. A Jelcin-korszak alatt szinte mindvégig piacpárti ideológiát valló központi kormányzat a helyi „erők” és az oligarchák oldaláról is decentralizációs nyomásnak volt kitéve. A központi kormányzat e harcokat rendre elvesztve kénytelen volt megelégedni a központi adóbevételek nemzeti jövedelemhez arányított rendkívül alacsony, 10 százalékos arányával (IMF, 1996).

Az olaj- és gázipari privatizáció a Jelcin-éra utolsó éveiben tetőzött: az olajvállalatok a bankokkal összefonódott mágnások kezébe kerültek. A részben magántőkét bevonó, részben állami tulajdonban maradó holding-konceptió – a Gazprom esetén való átalakulását leszámítva – csődöt mondott. A „totális piac” ideológiája alapján írt forgatókönyvet támogatta a kormányon lévő és az elnöki hivatalban működő reformer elkötelezettségű csapat, maga mögött tudva a nyugati kormányok és a nemzetközi szervezetek támogatását is. Létezett azonban az állami bürokrácia és a politikai hatalom magas

szintjein egy szintén nagy hatalmú, például az ipari és az agrártárca élén álló, erőteljesebb állami beavatkozást pártoló vezetőréteg is. A két elit pozícióharca a gazdaság egészében váltakozó sikerrel folyt, az átalakulás irányát illető értékorientációjuk között mély szakadék tátongott.

Az elitek fragmentáltságát jól érzékeltetik Lane adatai: a piaci átalakulást az energiaszektor irányító politikusok az – amúgy a közvélekedéssel ellentétben egyáltalán nem fiatal, jórészt az ötvenes éveit taposó – olajipari elit tagjainál jóval borúlátóbban ítélték meg. Meglepő, hogy az országban 1992-től végbement politikai és gazdasági reformokat még 1997-ben is a politikusok fele teljes kudarcként élte meg, miközben az olajárak kormányzati kontrollját csaknem háromnegyedük támogatta. (Az olajipari vezetők esetében 14, illetve 34 százalék volt az arány.)

Az orosz elitek közötti kibékíthetetlen, többnyire a nyers érdekek által meghatározott ellentét a piaci verseny és az állami szabályozás arányáról a szervezetlen és kaotikus kapitalizmus burjánzásának egyik fő okává vált. E formációban nem alakult ki működőképes koordináció a gazdasági és a kormányzati intézmények között, ami melegágyává vált a korrupciónak, megfosztva az államot bevételeitől és – nem utolsósorban – erejétől, hogy autonóm gazdaságpolitikával tartósan stabilizálja a gazdaságot. (Bár az 1998-as augusztusi pénzügyi összeomlás után a pénzügyi vezetés kétségtelen eredményeket tudott felmutatni az infláció letörése és az exportvezérelt növekedés terén.)

Az orosz hagyományok ismertetében nem meglepő, hogy Lane a Jelcin-korszak utolsó hónapjaiban írt tanulmánya végén az elnöki hatalom jellegétől tette függővé, milyen kapitalizmus vár Oroszországra az új évezredben. Ma már tény, hogy Vlagyimir Putyin 2000 januári hatalomra jutásával végbe ment a Lane által is előre vetített etatista fordulat – jelentős elitcserével. Putyin államfővé választásával a politikai és a gazdasági elitpozíciók jó részét egy, a „moszkvai” vezetőknél pragmatikusabb „szentpétervári” csapat szerezte meg, amely az addigi decentralizált klán-kapitalizmus központosítását tűzte ki célul (Szilágyi, 2000). A piaci vezérelv helyett Oroszország érzékelhetően a korporatív struktúrák irányába mozdult el. Jóllehet ez a formáció jobban megfelel az ország hagyományainak, de *per se* megakadályozza, hogy kialakuljon a nyugati demokráciákra jellemző plurális elitétosz.

Miközben a posztoszocialista időszak elitreprodukciója elsősorban a gazdasági elitekre volt jellemző, a politikai elitek esetében az elitcsere vált dominánssá. Az új játékszabályokhoz új játékosok kellett; a szabad választások ennek lehetőségét teremtették meg.

A legdrámaibb elitváltás Németország keleti tartományaiban, az egykori Német Demokratikus Köztársaság (NDK) területén következett be, ahol – egy 1995-ös felmérés alapján – az elit csupán 12 százaléka nőtt föl és élt az egykori szocialista köztársaságban. Cristian Welzel érdekes tanulmánya (Welzel, 2000) azt a közkeletű vélekedést cáfolja, amely szerint Kelet-Németország demokratizálódása időben egybeesett volna az ország újraegyesítésével. A szerző a demokratizálódás „azonnali sikerének” több előfeltételét veszi számba: a demokráciához szükséges társadalmi alapoktól (mindenekelőtt az oktatás viszonylag magas szintjétől) kezdve a demokratikus eszmék elterjedésén és az ellenzék megjelenésén keresztül az elitek cseréjéig. A rendszerváltás előtt végbement modernizáció nélkül – Welzel szerint – az ország nem lett volna képes az újraegyesítés után „azonnal” konszolidálódni. Annak ellenére nem, hogy Németország nyugati fele 1990 után mesés összegekkal támogatta a keleti tartományokat. Welzel a modernizációt univerzális, a társadalmi rendszerektől független jelenségnek tekinti, olyannak, amely autoriter rendszerekben is képes előkészíteni a demokrácia gyors adaptációját.

Szintén konszolidált, de hosszú átmenetként értelmezi Tőkés L. Rudolf kötetbeli tanulmánya (2000) a magyarországi rendszerváltást. A kilencvenes évek politikai viszonyait afféle hibrid, „sem keleti, sem nyugati” képződményként írja le. Tőkés az intézményi átalakulást és az elitek metamorfózisát – a kötetben egyedül – normatív szempontból vizsgálja. Szerinte az átmenetben a köztársasági elnöki intézménynek a kelleténél kisebb, az Alkotmánybíróságnak pedig a szükségesnél nagyobb szerep jutott. Tőkés szerint az Alkotmánybíróság a kilencvenes évek elején a magyar demokrácia önjelölt és bizonyos paternalisztikus jegyeket mutató őrzője lett, amelynek túlhatalmát azonban az „igazi” jogállam már nem bírja el. A köztársasági elnöki hatalom viszont szerinte a közép-erős státusz felé mozdul el, ami „jobban megfelel a konszolidált demokráciák követelményinek”.

A több helyen (aktuál)politikai elemzésekbe bocsátkozó, s így néhány ponton mára idejétmúlt állításokat is megfogalmazó („a szocialista-szabad demokrata ellenzéki blokk német és osztrák mintára választási szövetséggé áll össze”) tudós úgy véli: Magyarország számára a német típusú két párti váltógazdaság a kívánatos fejlődési modell. Tőkés az intézményi közgazdaságtan azon álláspontját is magáévá teszi, amely szerint az erős intézmények hatékonyan képesek befolyásolni az elitek értékrendszerét, így szerinte az európai uniós csatlakozás teremti majd meg a hazai elit európai identitását is. Tőkés tanulmányának eme teleologikus végkicsengést ad: az unióba való belépés véget vet majd a köztes „magyar modellnek”, betagozódva, a modernizációs pálya végállomásaként az erős európai struktúrákba.

Az európai integrációs, csakúgy mint az azzal sok tekintetben rokon, néhány ponton viszont attól különböző globalizációs folyamat minden kétséget kizáróan új kihívások elé állítja a magyar és a többi, belépésre váró posztoszocialista ország elitjét. Az országos eliteket több intézményi poszton felváltják majd a szupranacionális elitek, a gazdaság és a politika összefonódása pedig új elitkonfigurációkat eredményezhet. Intézmények és elitek egymásra hatása azonban – ez már a csatlakozási folyamat jelenlegi fázisában is látszik – ezúttal sem lesz egyirányú. Empirikus felmérések máris azt mutatják, hogy az intézményi változásokat időben megelőzi az elitek integrációs elkötelezettsége. Miközben a jelenlegi uniós országokban és az egyes tagjelölteknél a közvélemény jelentős része a keleti bővítés ellen foglal állást (Eurobarometer, 2000), az érintett országok gazdasági és politikai elitjei az unió kiterjesztése mellett érvelnek (Martin, 2000).

John Higley és Jan Pakulski az elit-elméleteket a marxizmussal és a demokrácia-elméletekkel összevető filozofikus záró tanulmánya szerint – Tőkés érvelésével szemben – az elitek egymás iránti bizalma vagy bizalmatlansága, valamint kooperációja logikusan és tényszerűen is előbbre való az intézményi struktúráknál. Hipotézisük szerint a politikában minden jelentős lépés a már létező elitkonfigurációk megváltoztatására irányul.

Aligha történik ez másként az európai integrációban és a globalizációban. Más kérdés, hogy, az egyelőre jobbára csak szimbolikus harc a Davos-kultúra (Berger, 2001) világ-elitje, valamint az ellene lázadó tömegek között tovább mélyítheti a kormányon

lévők és a kormányzottak közötti szakadékot. Ha így történik, a szupranacionális elitek pluralista étosza önmagában nem lesz elegendő a konszolidált demokrácia fenntartásához.

Irodalom

- Aron, Raymond (1950): Social Structure and Ruling Class. *British Journal of Sociology*, 1. pp. 1-16., 126-143.
- Bartha Attila-Martin József Péter (1997): Menedzserutak. Magyar vállalatvezetők és bankárok a posztkommunista átalakulás időszakában. *Századvég*. Nyár.
- Berger, Peter L. (2000): A globális kultúra négy arca. 2000. Július-augusztus.
- Eurobarometer (2001): Statisztikai adatok a közvéleményről. *Európa 2002*. Melléklet.
- Hankiss Elemér (1989): Kelet-európai alternatívák. Budapest.
- International Monetary Fund (1996): Annual Report. Washington.
- Juhász Pál (1975): Adalékok a háztáji és a kisegítő gazdaság elméletéhez. *Szövetkezeti Kutatóintézet Évkönyve*, 1975.
- Kornai János (1996): Négy jellegzetesség. A magyar gazdasági fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben. *Közgazdasági Szemle*, 1. 1-29. o.
- Lengyel György (1992): A magyar gazdasági elit a 80-as években és az átmenet időszakában. In: Társadalmi Riport, Budapest.
- Lengyel György – Bartha Attila (1995): Az iskolapadból a csúcsra. A gazdasági elit képzettsége és karriermintái a kilencvenes évek első felében. *Educatio*. 4. szám. 598-613. o.
- Lengyel, György – Bartha, Attila (2000): Hungary: Bankers and Managers after State Socialism. In: *Elites after State Socialism*.
- Lane, David (2000): Russia: The Oil Elite's Evolution, Divisions and Outlooks. In: *Elites after State Socialism*.
- Martin József Péter (2000): A bővítés tételei. *Figyelő*. 14. szám.
- Róna-Tas, Ákos – Böröcz, József (2000): Bulgaria, the Czech Republic, Hungary and Poland: Presocialist Legacies among Business Elites. In: *Elites after State Socialism*.
- Stark, David (1996): Recombinant Property in East European Capitalism. *AJS* 4. pp. 993-1027.
- Stark, David (1998): Path Dependence and Privatisation Strategies. In: *Postsocialist Pathways* (ed.: David Stark, László Bruszt), Cambridge.
- Szalai Erzsébet (1990): Gazdaság és hatalom. Budapest.
- Szelényi Iván (1990): Új osztály, állam, politika. Budapest.
- Szelényi Iván (1995): The Rise of Managerialism: The New Class after the Fall of Communism. Budapest: Collegium Budapest.

Szilágyi Ákos (2000): A nyolcadik főtitkár. 2000. június.

Wasilewski, Jacek (1998): Hungary, Poland and Russia: The fate of Nomenklatura Elites.
In: Elites, Crises, and Origins of Regimes. Lanham. Rowman & Littlefield Publishers.

Welzel, Christian (2000): East Germany: Elite Change and Democracy's „Instant Success”. In: Elites after State Socialism.